

nücûm. *el-Medhal*'in giriş kısmından varlığı öğrenilen eserin Kâbisî'nin astrolojiyi eleştiren İbnü'l-Cerrâh İsâ b. Ali'ye verdiği cevapları içerdiği bilinmektedir; ancak bugüne kadar herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır. 5. *Risâle fi'l-eb'âd ve'l-ecrâmi's-semâviyye bi'l-burhân*. Astronomların güneşle ayın hacimleri ve dünyadan uzaklıkları konusundaki görüşlerini inceleyip geometrik deliller ve çizimlerle ispatlamaya çalışan eser Seyfûddeve Ali'ye ithaf edilmiştir; bilinen tek nüshası İstanbul'dadır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4832/15, vr. 88^b-94^a). 6. *Risâle fi envâ'i'l-a'dâd ve tarâ'ik mine'l-a'mâl*. Yine Seyfûddeve Ali'ye ithaf ettiği bu eserinde Kâbisî matematikte en küçük tam sayıyı araştırmakta ve önce Öklid'in tam sayıların teşkili kaidesini verip ardından başlaşık sayılara geçerek Sâbit b. Kurre'nin teorisine göre $P_n = (2^{n+1} - 1) + 2^n$, $P_{n-1} = (2^{n+1} - 1) - 2^{n+1}$, $q_n = 2^{n+1} (2^{n+1} + 2^{n-2}) - 1$ formülünü oluşturmaktadır. V. (XI.) yüzyılda istinsah edilmiş tek yazma nüshası İstanbul'da bulunan eser (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4832/14, vr. 85^a-88^a), daha sonra Kerecî ve Abdülkâhîr el-Bağdâdî'yi etkileyerek İslâm matematiğinin daha önemli keşiflerine hizmet etmiştir (Rüşdî Râşid, s. 307-308).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Flügel), s. 265; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târîhu hükemâ'i'l-İslâm* (nşr. Memdûh Hasan Muhammed), Kahire 1417/1996, s. 106; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), IV, 350; İbnü'l-Kiftî, *İşbârü'l-ulemâ* (Lippert), s. 64, 233, 409; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 401-402; İbnü'l-Ekfânî, *İrşâdû'l-kâşid* (nşr. Mahmûd Fâhûrî v.dğr.), Beyrut 1998, s. 67; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1642; Pertsch, *Gotha*, I, 117-118; Suter, *Die Mathematiker*, s. 57, 60-61; a.mlf., "Kâbisî", *İA*, VI, 30; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 399; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 578; Kadri Hâfız Tûkân, *Türâşû'l-'Arabî'l-ilmî fi'r-riyâziyyât ve'l-felek*, Beyrut, ts. (Dârü's-şark), s. 341; Sarton, *Introduction*, I, 669; Sezgin, *GAS*, V, 311-312; VI, 208-210; VII, 170-171; İbrâhim el-Hûrî, *Fihrisü mah-tûâtî Dârî'l-kütübî'z-Zâhiriyye: 'İlmü'l-hey'e ve mülhâkâtüh*, Dımaşk 1389/1969, s. 22; M. Ullmann, *Die Natur und Geheimwissenschaften im Islam*, Leiden 1972, s. 332; D. Pingree, "al-Qabisi", *DSB*, XI, 226; Zirikli, *el-A'lâm* (Fethul-lah), IV, 22; D. A. King, *Fihrisü'l-mah-tûâtî'l-ilmîyyeti'l-mahfûza bi-Dârî'l-kütübî'l-Mısıriyye*, Kahire 1986, II, 10, 699-700; Rüşdî Râşid, *Târîhu'r-riyâziyyâtî'l-'Arabîyye beyne'l-cebr ve'l-hisâb* (trc. Hüseyin Zeynüddin), Beyrut 1989, s. 307-308; *Arabic Science and Medicine* (nşr. L. Parmoor v.dğr.), London, ts., s. 25-27; Mahmut Kaya - Sâmî Şelhub, "Fergânî", *DİA*, XII, 378; Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbnü'n-Nedîm", a.e., XXI, 172.

CEMİL AKPINAR

KÂBİSİ

(القابسي)

Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Halef
el-Meâfirî el-Kayrevânî el-Kâbisî
(ö. 403/1012)

Mâlikî fakihî ve eğitimci.

6 Receb 324'te (30 Mayıs 936) Kayrevan'da doğdu. Kendisine dayandırılan bir rivayete göre sarığını Kâbisîler gibi saran amcası Kâbisî nisbesiyle anılınca aile de bu şekilde tanındı. İbn Nâcî'ye göre ise İbnü'l-Kâbisî künyesiyle de anılması babasının Kâbisli (Tunus) olduğu izlenimini vermekte, Kâbis yakınında bulunan Meâfirîn mevkiini çağrıştıran Meâfirî nisbesi de bunu teyit etmektedir. Dolayısıyla babasının Kâbis veya Meâfirîn'den olup Kayrevan'a yerleştiği düşünülebilir. Meâfirîn'de halkın büyük ilgi gösterdiği bir mescide adı verilen Sîdî Ali ile Kâbisî aynı kişi olabilir (*Me'âlimü'l-îmân*, III, 134-135).

Tunus'ta Fâtîmî ve Zîrîler'in hâkimiyeti altında yaşamasına rağmen Kâbisî bu siyasî oluşuma direnen Mâlikî bir çevrede yetişti. İlk tahsilini Tunuslu âlimlerden yaptı. 10 Ramazan 352'de (2 Ekim 963) Doğu seyahatine çıktı ve ertesi yıl hac farızasını yerine getirdi. 357'de (968) Kayrevan'a döndü. Mekke ve Kahire'de hadis dinledi ve kıraat öğrenimi gördü. Sayıları otuz civarında olan hocaları arasında İb-yânî, Derrâs el-Fâsî, Assâl, Ebû Zer el-Heravî ve İbn Ebû Zeyd gibi âlimler vardır.

Gözleri görmeyen Kâbisî'ye not tutma ve eserlerini yazmada talebeleri yardımcı oluyordu. Mekke'de Ebû Zeyd Muhammed b. Ahmed el-Mervezî'den dinlediği ve yol arkadaşı Asîlî'nin kendisi için yazdığı *Şahîh-i Buḥârî*'yi Mağrib'de rivayet edip eserin yayılmasını sağladı. Hamza el-Kinânî'den rivayet ettiği *Sünenü'n-Nesâ'î*'yi de okutarak bu eserin de bölgede tanınmasına katkıda bulundu. Kendisinden kıraat, hadis ve fıkıh dersleri alan Mağribli ve Endülüslü öğrencileri arasında Ebû İmrân el-Fâsî, Berâzîî, Dâni, Mekki b. Ebû Tâlib, Mühelleb b. Ebû Süfve gibi şahsiyetler bulunmaktadır.

Kâbisî'nin Kayrevan'da önceleri Kur'an ilimleri ve kıraat okuturken Şii idarenin bu husustaki sorularına muhatap olmak için hadis ve fıkıh üzerine yoğunlaştığı belirtilmektedir. Zamanla hadis ilimlerinde derinleşen Kâbisî fıkıh ve kelâm sahalılarında da eser verecek bir düzeye ulaştı. İbn Ebû Zeyd'in vefatından sonra

Kayrevan'da Mâlikî mezhebinin otoritesi haline geldi. Fikihî hükümleri İmam Mâlik ve talebelerinin ortaya koyduğu esaslara dayandıran İbnü'l-Mevvâz'ın *el-Mevvâziyye*'sini sadece rivayetleri derleyen diğer kaynaklara tercih ederdi. Dinî endişelerle fetva vermekten çekinen Kâbisî, bu makamda kendisinden daha layık bir kimse bulunmadığını düşünenlerin baskısına direnemeyerek görevi üstlendi. Venşerîsî ve Bürzülî onun bazı fetvalarını nakletmişlerdir. Eş'ariyye'ye meyleden Kâbisî, Kayrevan'da yayılmasına katkıda bulunduğu bu mezhep için *Keşfü'l-makâle* adıyla bir eser kaleme almıştır. Kaynaklara göre 3. mezar kitâbesine göre ise 26 Rebîülâhîr 403 (22 Ekim veya 14 Kasım 1012) tarihinde Kayrevan'da vefat eden Kâbisî Bâbü'tünis Mezarlığı'na defnedildi (mezar kitâbesi için bk. Ateş, sy. 6 [1992], s. 26).

Fâtîmî iktidarının meşruiyetini tanımadığı anlaşılan Kâbisî'nin devlet adamlarıyla görüşmemek, idarî merkezlere mümkün oldukça gitmemek ve oralardan kaynaklanan yiyecek ve içeceklerle el sürmemek gibi pasif tepkiler ortaya koyduğu rivayet edilmektedir. Kaynaklar onun takvâ ve kanaat sahibi, merhametli, hoşgörülü, cömert, zorluklara katlanan bir kimse olduğunu belirtmektedir. Kâbisî'nin mânevî gücünü gösteren birçok menkıbesinin bulunduğu ve talebesi Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mâlikî'nin onun kerâmetleri hakkında bir eser yazdığı kaydedilmektedir. Rahmetullah Melîha da *Ebü'l-Hasan 'Ali b. Muḥammad b. Halef el-Kâbisî* adıyla biyografik bir çalışma yapmıştır (Bağdad 1963).

Eserleri. 1. *er-Risâletü'l-mufaşşıla li-ahvâli'l-müte'allimîn ve aḥkâmî'l-mu'allimîn ve'l-müte'allimîn* (nşr. Ahmed Hâlid, Fransızca tercümesiyle birlikte, Tunus, ts.; nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî, *et-Terbiye fi'l-İslâm ev et-ta'lim fi re'yi'l-Kâbisî* içinde, Kahire 1945, 1955, 1968, 1975; nşr. Abdülemîr Şemseddin, *el-Fikrû't-terbevî 'inde İbn Sahnûn ve'l-Kâbisî* içinde, Beyrut 1405/1985). Bir eğitimci olarak ün yapmasını sağlayan bu eserinde Kâbisî, İbn Sahnûn'un *Âdâbü'l-mu'allimîn*'inden büyük ölçüde yararlanmış. Ehvânî'nin geniş bir değerlendirmeye tâbi tuttuğu kitap, Süleyman Ateş ve Hıfzuraḥman R. Öymen tarafından *İslâmda Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (Ankara 1966). Hadis ehlinde olan fıkıhçıların usulüne uygun biçimde

düzenlenen eser üç bölümden ibarettir. Birinci bölümde iman, islâm, ihsan ve istikamet kelimelerinin izahı yapıldıktan sonra Kur'an'ın ve Kur'an'ı öğrenip öğretmenin fazileti, ebeveynin bu husustaki sorumluluğu konularına yer verilmiştir. İkinci bölümde ilköğretimde öğretmenin ücreti, öğretim konuları, eğitim metotları, tatilin gerekliliği ve karma eğitimin sakıncaları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölüm, eğitim ve öğretimde ortaya çıkan bazı meselelerin çözüm önerilerine ayrılmıştır. Eğitimi fıkıh ilminin bir dalı olarak ele alması, yani bir çeşit "eğitim fıkıhı" mahiyeti taşıması bakımından ilk örnekler arasında yer alan kitapta hükümler sırasıyla Kur'an, sünnet, amel-i ehl-i Medîne ve icmâa dayandırılmış, son olarak da kıyasa başvurulmuştur. Eser o dönemde temel eğitimin hedef, konu ve metotları hakkında İslâm âlimlerinin hangi dinî esaslara dayandıklarını ve nasıl bir eğitim sistemi ortaya koyduklarını göstermesi, ayrıca öğretmenliğin profesyonel bir meslek olarak kabul edilmesi için ileri sürülen gerekçeler yanında öğrencilere verilecek disiplin cezalarına getirilen medenî sınırlandırmalar bakımından da dikkat çekicidir. 2. *Kitâbü'l-Mûlaḥḥîsî'l-Muvaṭṭa'â* (*Kitâbü'l-Mûlaḥḥîs li-Müsnedi Muvaṭṭa'â'i Mâlik b. Enes*). Mâlik b. Enes'in *el-Muvaṭṭa'â*'nın İbnü'l-Kâsım rivayetindeki 520 adet muttasıl hadisi ihtiva eder. Hadisler, Mâlik'in hocalarının isim veya künyelerinin Mağrib alfabesi esas alınarak tertiplenmiş sırasına göre verilmektedir. Eserin hadis usulü çerçevesine giren uzun bir mukaddimesi vardır. Muhammed b. Alevî b. Abbas el-Mâlikî'nin neşrettiği kitabın (*Muvaṭṭa'â'ü'l-İmâm Mâlik b. Enes, rivâyetü İbnü'l-Kâsım ve Telḥîşü'l-Kâbisî* içinde, Cidde 1405, 1408/1988) Ebü'l-Velîd İbnü's-Saffâr, Bedreddin İbn Ferhûn ve Ebû Abdullah Şehâbeddin Muhammed b. Ahmed b. Halîl el-Huveyyî gibi âlimler tarafından yapılmış şerhleri vardır (yazma nüshaları ve şerhleri için bk. Hüseyin b. Muhammed Şevât, II, 845). 3. *el-Mümeḥhed fi'l-fıkh*. Fıkıh bablarına göre düzenlenmiş olup hadis, eser ve ic-tihadları ihtiva eden kitabın altmışıncı cüzden sonrası tamamlanamamıştır. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, Kayrevan'daki Sîdî Ukbe Camii Kütüphanesi'nde bazı cüzlerinin varlığına işaret etmektedir (*Kitâbü'l-Ömr*, I, 278).

Müellifin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü Rûtebî'l-İlm ve (ahvâl) ehlih, en-Nâfi'a fi'l-i'ti-*

kādât, Risâletü keşfi'l-makâle (fi't-tev-be), Menâsikü'l-hac, Risâle fi ḥüsnî'z-zan billâhi te'âlâ, Risâletü'z-zikr ve'd-du'â' mimma li's-sâ'il fihi müktefâ, Risâletü tezkiyeti's-şühûd ve tecrîhi-him, Risâle fi'l-verâ', Kitâbü'l-Münebbih li'l-fâtin 'alâ ('an) ḡavâ'ili'l-fiten, er-Risâletü'n-nâşiriyye fi'r-red 'ale'l-Bekriyye (Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah el-Bekrî es-Sıkkîlî el-Kayrevâ-nî'nin bazı tasavvufî görüşlerine reddiye-dir), Kitâbü'l-Münkız (mübâ'id) min şü-behi'te'tevîl, Ahmiyyetü'l-huşûn.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdî İyâz, *Tertibü'l-medârik*, II, 616-621; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 320-322; Abdurrahman b. Muhammed ed-Debbâğ – İbn Nâcî, *Me'âlimü'l-îmân* (nşr. Muhammed Mâdûr), Tunus 1978, III, 134-143; Zehebî, *A'îlâmü'n-nübelâ*, XVII, 158-161; a.mlf., *Tezkiretül-huffâz*, III, 1079-1080; Safedî, *Nektû'l-himyan* (nşr. Ahmed Zekî Bek), Kahire 1329/1911, s. 217-218; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müḥzeb*, II, 101-102; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 567; Süyûtî, *Ṭabakâtü'l-huffâz* (Ömer), I, 419; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 97; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 277, 298; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 14; Sezgin, *GAS*, I, 463, 482-483; M. Âbid el-Fâsî, *Fihrişü maḥṭûṭâtı Hizâneti'l-Karaviyyîn*, Dârülbeyzâ 1400/1980, II, 476-478; Mahfûz, *Terâcîmü'l-mü'ellifin*, IV, 45-50; Hind Şelebî, *el-Kurâ'ât bi-lfrîkiyye*, Tunus 1983, s. 312-317; Abdullah el-Emîn en-Nu'mî, *el-Menâhic ve tûrukü't-ta'lim 'inde'l-Kâbisî ve İbn Haldûn*, Trablusgarp 1984, s. 129 vd.; Abdülemîr Şemseddin, *el-Fikrû't-terbevî 'inde İbn Saḥnûn ve'l-Kâbisî*, Beyrut 1405/1985, s. 77-98; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-Ömr fi'l-muşannefât ve'l-mü'el-lifine't-Tünisiyyîn* (nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekkûş), Beyrut 1990, I, 274-284; Hüseyin b. Muhammed Şevât, *Medrese-tü'l-hadîş fi'l-Kayrevân*, Riyad 1411, II, 663-674, 830-849, 974-976; H. R. Idris, "Essai sur la diffusion de l'As'arisme en Ifriqiya", *Les cahiers de Tunisie*, I/1, Tunus 1953, s. 132-136; a.mlf., "Deux juristes kairouanais de l'époque ziride: Ibn Abi Zaid et Al-Qâbisî (X-XIe siècle)", *Annales de l'Institut d'études orientales*, XII, Algier 1954, s. 175-198; a.mlf., "al-Kâbisî", *El²* (İng.), IV, 341; Süleyman Ateş, "İslam Tarihinde İlk Pedagojik Eserlerden Bir Örnek: Öğretmen ve Öğrenci Meseleleri", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, Samsun 1992, s. 21-44; *Mevsû'atü Ṭabakâti'l-fukahâ* (nşr. Ca'fer es-Sübhânî), Kum 1418, V, 247-248.

SELAHATTİN PARLADIR

KÂ'BİYYE

(الكبيية)

Mu'tezile âlimlerinden
Ebü'l-Kâsım el-Kâ'bî el-Belhî'ye
(ö. 319/931)
nisbet edilen bir fırka
(bk. KÂ'BÎ).

KABLÎ

(قبلى)

Zihnin

deney öncesi sahip olduğu
bilgi anlamında
mantık ve felsefe terimi.

Felsefede önsel bilgiyi ifade eden **kablî** (Batı literatüründe **a priori**) terimi Arapça'da "önce" anlamında zaman zarfı olan **kabl** kelimesinden türetilmiş olup **ba'dî**-nin (**a posteriori**) karşıtıdır. Bilginin kaynağı konusunda nereden ve nasıl elde edildiği bilinmeyen, duyu algılarına, deney ve akıl yürütmeye gerek kalmadan bir önermenin doğru veya yanlış olduğunu zihnin ilk hamlede kavramasını filozof Kindî "el-evâilü'l-akliyye, el-mukaddimâtü'l-üvel, el-mukaddimâtü'l-ülâ" terimleriyle karşılar (*Resâ'il*, s. 107, 114). Fârâbî ise "kablî, el-evâil" (*et-Ta'likât*, s. 3), "el-mukaddimâtü'l-ülâ, evâilü'l-maârif" ve "mebâdiü'l-burhân" (*el-Cem'*, s. 98) terimlerini aynı anlamda, yani "aksiyomatik bilgi" karşılığında kullanır. İbn Sînâ da çeşitli eserlerinde bu kavramı "el-ulûmü'l-evveliyye el-garîziyye, el-ma'kulâtü'l-bedîhiyye şeklinde ifade etmiştir (*eş-Şifâ*, s. 39-40; *el-İşârât*, s. 40, 95, 99). Seyfeddin el-Âmidî bu tür aksiyonlardan oluşan önermeleri "el-kazâyâ'l-evveliyye" ve "el-kazâyâ'l-fitriyye" olarak adlandırmaktadır (Emîr el-A'sem, s. 341-342).

Daha çok Immanuel Kant'tan itibaren Batı'da gelişen Yeniçağ bilgi teorisinde kullanılan **a priori** terimi Arapça'da genellikle **kablî** kelimesiyle karşılanmaktadır. Son dönem Osmanlı mantık ve felsefe kitaplarında ise **a priori**nin karşılığı olarak farklı terimlere rastlanmaktadır. Meselâ Ahmed Naim bir süre **a priori**yi "bidâî", **a posteriori**yi "nihâî" tabirleriyle karşılarken daha sonra bunları terketmekle birlikte ıstılah encümeninin önerdiği **kablî** ve **ba'dî** terimlerini de uygun bulmamış, sonuçta Cevdet Paşa'nın *Mi'yâr-ı Sedâd*'ındaki tasdik çeşitlerini dikkate alarak **kablî** yerine "tasdik-i evvelî", **ba'dî** yerine "tasdik-i tecrübî"nin kullanılması gerektiğini söylemiştir (Kara, sy. 4 [2000], s. 202-203). İzmirli İsmail Hakkı ise **kablî** yerine "tasdik-i evvelî", **ba'dî** yerine "tasdik-i sâni"yi tercih eder (*Felsefe Dersleri*, s. 126-127). Çağdaş Arapça literatüründe **kablî** ve **ba'dî** terimleri benimsenmiştir (ayrıca bk. BA'DÎ).